# سرمایه اجتماعی از منظر قرآن و جامعه شناسان کلاسیک غرب

موسی کاظم زاده (۱)؛ پژوهشگر حوزه فرهنگ، دین و رسانه دانشگاه تبریز، تبریز، ایران
پست الکترونیکی (2822mkf@gmail.com)
تلفن تماس: ۰۹۱۴۴۰۵۰۳۷۹
نسرین رفیعی(۲)؛ کارشناس ارشد علوم سیاسی و کارشناس مسئول معاونت فرهنگی و اجتماعی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

چکیده

سرمایه اجتماعی، مفهومی نوین و نوپا در عرصه مطالعات اجتماعی است که در چند دهه اخیر، توسط جامعه شناسان غرب مطرح شده است، از این رو، قرآن کریم در ۱۴۰۰ سال پیش مفاهیم و شاخص هایی را چون عدالت، انفاق، برادری، تفکر، دانش، شناخت خود، صداقت، تعاون، کمک و احترام به دیگران، مشورت، وفای به عهد، اعتماد، کار شایسته و خوب، مسئول بودن، تلاش و توکل بر خدا، امر به معروف و نهی از منکر، ... و همچنین پرهیز از مواردی چون تفرقه، سستی، تقلب، کم فروشی، ناامیدی، فساد، ضایع کردن مال مردم، ریا، حسد، غیبت، خودنمایی، بد گمانی، غرور و ... را مطرح کرده است که بسیار دقیق تر و کامل تر از شاخص های ارائه شده از سوی جامعه شناسان کلاسیک غرب است.

آنچه در این خصوص مهم است، اینکه قرآن کتابی است که در تمام شئون زندگی جوامع بشری، طرح، برنامه و نظر دارد، قوانین اجتماعی و فردی حاکم بر نوع انسان را به وضوح بیان کرده و هیچ مطلب کوچک و بزرگی از نظرش مخفی نمانده است. بدینسان، برای باز اندیشی و بازنگری در مفهوم و شناخت دقیق اجزای سرمایه اجتماعی بر اساس تعالیم قرآن و گسترش این دانش با توجه به فرهنگ اسلامی، جهت تبیین نقش راهبردی سرمایه اجتماعی در فرایند رشد و شکوفایی همه جانبه کشورها و ملت ها و به ویژه جهان اسلام ضروری است.

بنا بر این، برای دست‌یابی به این هدف، در این مقاله با روش توصیفی و تحلیل محتوا، پس از بحث و بررسی مفهوم «سرمایه اجتماعی» به عنوان یک مفهوم ترکیبی از منظر جامعه‌شناسان کلاسیک و صاحب‌نظران غرب آن پرداخته شده، سپس به عناصر کیفی سرمایه اجتماعی مانند «اعتماد» و «آگاهی اجتماعی» و عناصر کمّی آن مانند «میزان مشارکت» و «ارتباطات» در اندیشه اسلامی با محوریت قرآن کریم، اشاره گردیده است.

واژه های کلیدی: قرآن، اسلام، سرمایه اجتماعی، شبکه اجتماعی، جامعه‌شناسان معاصر

مقدمه و طرح مسئله

سرمایه اجتماعی محصول جامعه بشری است که در وهله اول مفهوم پول و ثروت را تداعی می نماید. علی رغم آن که از پیدایش سرمایه اجتماعی در وادی علوم اجتماعی زمان زیادی نمی گذرد، لیکن سابقه و کارکرد آن به دوران پیدایش انسان بر می گردد. ( اختر محققی، ۱۳۵۸: ۶).

به عبارت بهتر، اینکه قدمت این واژه به تصریح جامعه شناسان و مردم شناسان پیشینه در تاریخ بشر و اجتماعات بشری دارد.

از سوی دیگر، معیار اصلی شناخت سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی افراد و نحوه همزیستی آنها در یک جامعه است. لذا عامل مرتبط با حوزه جامعه شناسی محسوب می شود و علل و عوامل تشکیل آن را باید در علل و عواملی جستجو کرد که در ساخت فرهنگ، آداب و سنن، معیارها، هنجارها و ارزش ها و حتی قوانین رسمی یک جامعه اثر گذار بوده و شکل کنونی آن را رقم زده و درجه سرمایه را به ارمغان آورده اند.( اختر محققی، ۱۳۵۸: ۲۳).

به بیان دیگر، سرمایه اجتماعی مفهومی جدید است که از سالهای ۱۹۹۰ برای نخستین بار از سوی جامعه شناسان فرانسوی و آمریکایی چون توکویل، بوردیو و جیمز کلمن مطرح شد. بزرگترین تحقیق در زمینه سرمایه اجتماعی بصورت کاربردی توسط رابرت پاتنام و فرانسیس فوکویاما انجام شده که دستاوردهای نظری قابل توجهی را نیز در بر داشته است.( همان: ۴۳).

بر این اساس، دانشمندان و نظریه پردازانی همچون؛ کلمن( ۱۹۶۶ )، لوری( ۱۹۷۰ )، بن پرات ( ۱۹۸۰)، ویلیامسون( ۱۹۸۱ )، بیکر( ۱۹۸۳ )، فوکویاما( ۱۹۹۰ ) و پوتنام( ۱۹۹۵ ) تعاریف متعددی را از سرمایه اجتماعی ارائه کرده اند. به عنوان مثال پوتنام سرمایه اجتماعی را مجموعه ای از مفاهیمی مانند: اعتماد، هنجارها و شبکه ها می داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع می شود و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد. او سرمایه اجتماعی را به عنوان وسیله ای برای رسیدن به توسعه سیاسی و اجتماعی، در نظام های مختلف سیاسی می دانست و تأکید عمده وی بر مفهوم اعتماد بوده است. فوکویاما سرمایه اجتماعی را یک هنجار اجتماعی محسوب می کند که همکاری بین دو یا چند نفر را تقویت کرده و آن را ویژگی عمل متقابل بین دو فرد می داند. وی بیان می دارد که سرمایه اجتماعی پیشنیازی ضروری برای توسعه موفق است، اما برقراری نیرومند قانون و نهادهای زیربنایی سیاسی برای ساختن سرمایه اجتماعی ضروری هستند. وی معتقد است دموکراسی و رشد اقتصادی نیرومند، نیازمند سرمایه اجتماعی توانمند هستند.( محمدی، ۱۳۹۲).